

ספרי' — אוצר החסידים — ליובאוויטש

היכל תשיעי
קובץ שלשלת האור
שער שלישי

לקוטי שיחות

בתרגום חפשי ללשון הקודש

על פרשיות השבוע, חגים ומועדים

○

מכבוד קדושת

אדמו"ר מנחם מענדל

זצוקלה"ה נבג"מ זי"ע

שניאורסאהן

מליובאוויטש

●

בראשית

(חלק טו — שיחה ב)

יוצא לאור על ידי מערכת

„אוצר החסידים“

ברוקלין, נ.י.

770 איסטערן פארקוויי

שנת חמשת אלפים שבע מאות שמונים ושתים לבריאה

מחזור הראשון של לימוד הלקוטי שיחות
שבוע פרשת בראשית, כ"כו תשרי, ה'תשפ"ב (א)

LIKKUTEI SICHOT
TARGUM L'LOSHON HAKODESH

Copyright © 2021

by

KEHOT PUBLICATION SOCIETY
770 Eastern Parkway / Brooklyn, New York 11213
(718) 774-4000 / FAX (718) 774-2718
editor@kehot.com / www.kehot.org

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior permission from the copyright holder.

The Kehot logo is a registered trademark of Merkos L'Inyonei Chinuch.

For dedications of the weekly Sichos, please contact us at: dedications@kehot.com

בראשית ב

ב. במשך דורות, היו אנשים מסוימים משתמשים ב„קושיא“ זו כ„ראיה“ לכך שח"ו לא כל האמור בדברי חז"ל הוא אמת¹ – ובכך הצדיקו את הנהגתם שלא לקיים ח"ו תורה ומצוות.

אך האמת היא, שכאשר אדם אינו מקיים תורה ומצוות אין זה בגלל קושיות שכליות, אלא זהו „לתיאבון“

לפעמים כתמים שחורות וכדומה בשמש וירח . . . וזה אינו תלוי בחשבון וסיבה².

אבל לא זכיתי להבין דבריו: (א) מי יודע עד"ז (הכתמים) – שיהי' סימן בשבילו? (ב) י"א (עתה) שגם בזה יש מחזור טבעי מחושב מראש. (ג) פירוש זה הוא היפך פשטות הענין, וגם היפך כו"כ מראשוני מפרשי הש"ס והמכילתא שם (כולל – אלה דשתקו ולא העירו כלום). (ד) הסימן רע הוא „משל . . . למלך בו"ד . . . טול פנס מפניהם והושיבם בחושך“ (סוכה שם. תוספתא שם ה"ז) – ומזה מובן שקאי גם על הליקוי שמצד הטבע, שהרי גם באם נטילת הפנס מחושב מראש – ה"ז ישיבה בחושך.

בחסדי דוד לתוספתא שם, שכוונת רז"ל היא „שלפעמים יארע הליקוי בזמן שאינו ראוי להיות כפי מהלך הגלגלים, ואז היא ראי' שאינה אלא להורות פורענות בשביל דברים הללו“ – אבל (נוסף על קושיות הנ"ל ג"ד, הנה) מתי קרה כזה? והרי הסיבות שבש"ס – „על אב ב"ד כו" – ודאי שאירעו כו"כ פעמים.

(7) להעיר מפיה"מ להרמב"ם סנה' ר"פ חלק ד"ה „והכת השני“ שם בהקדמתו ד"ה אחר כן „וזה הענין הרביעי“.

(* ולהעיר, שמפורסם שבעהמ"ס זה הי' (מוכרח) לויכוחים רבים עם חכמי א"ה בימיו (כולל – תוכנים מפורסמים), ועיניו ב"ב קטז, רע"ב. מנחות סה, רע"ב. בכורות ח, ב. ועוד.

א. על הפסוקי „יהי מאורות גו' והיו לאותות גו'“ – הביא רש"י את מאמר חז"ל² „כשהמאורות לוקין סימן רע הוא לעולם שנאמר³ מאותות השמים אל תחתו וגו'“ בעשותכם רצון הקב"ה אין אתם צריכין לידאג מן הפורענות⁴.

בביאור הסיבה לכך שהמאורות „לוקין“ – נאמר בגמרא⁵: „בשביל ארבעה דברים חמה לוקה על אב בית דין שמת ואינו נספד כהלכה וכו' ובשביל ארבעה דברים מאורות לוקין על כותבי פלסתר וכו'“. כלומר, ליקוי המאורות קשור למעשה בני אדם.

וידועה הקושיא: זה ש„מאורות לוקין“ – ליקוי חמה ולבנה – הוא דבר הטבוע בטבע הבריאה, באופן כזה, שהתרחשותם היא בזמנים קבועים, עד שאפשר לחשב מראש מתי יתרחשו. ואם כן, איך אפשר לומר ש„בשביל ארבעה דברים חמה לוקה . . . מאורות לוקין“, בשעה שזהו ענין הכרחי מצד חוקי הטבע, ואי אפשר למונעו?⁶

- (1) פרשתנו א, יד.
- (2) ראה תוספתא סוכה פ"ב ה"ז. סוכה כט,
- (3) מכילתא בא יב, ב (סוף פרשה א). ועוד.
- (4) ירמ' י, ב.
- (5) בכמה כתי' ודפוסים ליתא „וגו'“.
- (6) סוכה שם. תוספתא שם ה"ו. וראה פדר"א ספ"ז.

(6) ביצרות דבש ח"ב דרשות בק"ק אה"ו דרשה ג' (סז, ד – בדפוס לעמבערג) הובא בענף יוסף לע"י סוכה שם, שהכוונה בליקוי המאורות היא לא להליקוי שמוכרח מצד הטבע, כ"א לזה „שיש במאורות . . . העדר אור . . . וכמו שמצינו

דבר ברור שאינו נתון לויכוח, שבזמן שחשבונות ליקויי החמה והלבנה היו מפורסמים בין חכמי אומות העולם, הם היו ידועים גם לחכמי ישראל¹³ ע"י משאם ומתנם (עם חכמי האומות) הנ"ל; ובפרט עניני חכמת התכונה, שידיעתם נוגעת למצות קידוש החודש¹⁴.

ולכן פשוט שמאמר חז"ל זה – שליקוי חמה ולבנה הוא סימן רע כו' (ובא „בשביל ארבעה דברים”) – אי אפשר שיהיה בסתירה לכך שהליקוי מוכרח מצד חוקי הטבע.

ג. לכאורה היה אפשר לפרש¹⁵,

(13) ראה פדר"א שם. וראה מאירי שבת שם: מצוה על האדם . . ושיחשב בתקופות ומזלות מפני שחכמה זו מפארה בידיעת אותות השמים ולקות המאורות בלי שום שגיאה. וראה יסוד עולם מאמר ג' פ"ז בסופו.

(14) ראה רמב"ם הל' קדה"ח ספ"ז.

(15) ראה של"ה פ' נח (עדר, ב בהגה"ה) בשם הרמ"א – לענין הקשת. וראה שם בשם „חכם מופלג” – לענין קשת וליקויים. וראה אוה"ת נח תרמח, א ואילך.

בשל"ה שם מתרץ ד,ה' צופה הקב"ה ומביט בכל הדורות וברא . . שיהיו לקוי בעת שראוי ללקות מפני חטא' הנ"ל. ואל תבהל . . כבר גלוי וידוע כל החטאים שיהיו ועו' עשה הקב"ה מעשה וברא בריאתו א"כ . . שהחטאים האלה הם הכרחיים . . כבר הארכתי בזה כו' [וימתק ע"פ המבואר (ת"ח תולדות יג, א ואילך) בענין „נורא עלילה על בני אדם” – שגם החטאים הם ע"פ השגחה כו' (ראה לקו"ש ח"ה ע' 65 ואילך, וש"נ) –

אבל ראה מאמר שני המאורות (להרח"ח וכו' הרר"א מהאמלי) יא, ב בהגה"ה – ד,ע"פ דרך זה א"א לתרץ בענין ליקוי המאורות כו', עיי"ש. ולהעיר מהידוע (ראה לקו"ש ח"ה ע' 132 הערה 3. ח"ו ע' 65 הערה 46 וש"נ) דאם הידיעה שלמעלה באה בדיבור ה"ז מכריחה את הבחירה (שלכן „צדיק ורשע לא קאמרו”) – וכש"כ בנדוד

מדותיו; והקושיות הן אמתלא שמטרתה להצדיק את הנהגתו שלא כדבעי – ולפיכך היה די לאנשים אלו גם ב„קושיא” כגון זו, אף שבהתבוננות קלה ניתן לראות שאין כל ממשות ב„קושיא” זו, ובהקדמה:

הכל מודים שבדורות התנאים והאמוראים היה חשבון הזמנים של ליקויי החמה והלבנה מפורסם כבר בין חכמי האומות; וכל הבקי בדברי ימי ישראל [מן הסיפורים שהובאו בדברי חז"ל; ובפרטיות יותר – מספרי דברי הימים ההם] יודע, שחכמי אומות העולם עמדו בקשר קרוב עם חכמי ישראל בעניני חכמה ומדע, ואף קיימו עמהם ויכוחים בכל סוגי החכמות⁸, וחכמת התכונה בכללן⁹;

ולכן, אפילו לדברי המתעקשים שלא להסכים לכך שהיתה לחכמי ישראל ידיעה ברורה¹⁰ בעניני מדע¹¹ וחשבונות התכונה, ובאמצעות חכמי ישראל¹² הגיעו הדברים לידיעתם של חכמי אומות העולם – הרי זהו

(8) ראה בכורות ת, ב. ובכ"מ.

(9) ראה פסחים צד, ב. ועוד.

(10) ראה אנציקלופדי' תלמודית ע' חכמות חיצוניות (ע' נח), וש"נ.

(11) כמבואר בספרים הדנים בענין העבור כו'. וראה רמב"ם הל' קדה"ח ספ"ז (ועוד) שחכמה זו כבר היתה כתובה בספרים ע"י חכמי ישראל בימי הנביאים מבני יששכר אלא שלא הגיעו אלינו (וראה שם פ"א ה"ו. פ"א ה"ג"ד). וראה תרגום לדה"א יב, לג. ועוד. ועיין שבת (עה, א): שמצוה על האדם לחשב תקופות ומזלות . . כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים. וי"א שהיא מבנין המצות (ראה סמ"ג מ"ע מז. סהמ"צ להרמב"ם שרש ב').

(12) ראה ספר העבור לראב"ח הנשיא מאמר ב' שער ב' בסופו. ועוד.

בין ישראל לעובדי כוכבים – „בזמן שהחמה לוקה סימן רע לעובדי כוכבים, לבנה לוקה סימן רע לשונאיהם של ישראל מפני שישראל מונין ללבנה ועובדי כוכבים לחמה“, כי פירוש הדברים הוא, שכיון שבני ישראל דומין ללבנה והעכו"ם דומין לחמה¹⁹ – הרי הליקוי בהנהגתם גורם לליקוי החמה והלבנה; ליקוי (וחסרון) החמה והלבנה הוא מצד הליקוי (וחסרון) בהנהגת העכו"ם ובני ישראל.

וממילא מובן, שכאשר מצבם של ישראל הוא בשלימות (אין זאת שהליקוי מתרחש ורק אינו נראה, אלא) אין צריך להיות כלל ליקוי וחסרון בלבנה.

ד. הביאור בזה הוא בפשטות²⁰:

הפשט במה שאמרו „כשהמאורות לוקין סימן רע כו" (ושהליקוי הוא „בשביל ארבעה דברים כו" (הוא, שכאשר מתרחש ליקוי המאורות, הרי זה סימן שבזמן זה השליטה היא בידי מזל רע [על-דרך מה שמצינו בכמה מקומות במאמרי חז"ל²¹ אודות זמנים מסוימים, ש„ריע מזליה“ בהם וכיוצא בזה] – זהו זמן מסוגל לפורענות, והדבר אף גורם לכך שבעת זו

שההדגשה בזה ש„כשהמאורות לוקין סימן כו" (אינה על עצם הליקוי, אלא) היא על ראיית הליקוי. דמאחר שהקב"ה מראה לישראל „סימן רע“, והרי זה מתוך כוונה שיעשו תשובה¹⁶ – אם כן, עליהם לראות את הסימן.

ועפ"ז מתורצת הקושיא הנ"ל: מצד חוקי הטבע רק עצם הליקוי הוא דבר מוכרח; אבל אין מוכרח שהליקוי ייראה, שכן יתכן שיהיו תחתיו עננים וכיוצא בזה המסתירים אותו.

ופרט זה תלוי במעשה בני אדם: כאשר ימצאו בהם „ארבעה דברים“ אלו, בא ה„סימן רע“ עי"ז שהליקוי נראה; וכאשר ההנהגה היא כדבעי, מסתירים העננים את הליקוי, כך שה„סימן רע“ איננו.

אמנם, ביאור זה אינו מתקבל, וטעם הדבר:

(בנוסף לכך שישנם מקומות מסוימים שבהם מציאות העננים כמעט אינה קיימת, כארץ מצרים שאין בה עננים (ולכן אין בה גם גשמים¹⁷)) –

מלשון רז"ל „כשהמאורות לוקין“ מוכת, שמהות הסימן הרע אינה ראיית הליקוי, אלא הליקוי גופא.

וזהו שחילקו בגמרא¹⁸ (בכרייתא)

(19) ראה בארוכה אוה"ת בראשית ד"ה ויאמר לו יהונתן וביאורו.

(20) ראה עד"ז עיון יעקב לע"י סוכה שם. ערוך לנר סוכה שם. ביאור לר"ב דיסקין (שנדפס בספר מדרש תנאים – ווילנא תקצ"ט) לפדרא"א ספ"ז. מאמר שני המאורות שם (בריש העמוד). ועיי"ש בהמשך דבריו ע"ד החסידות.

(21) ראה לדוגמא: שבת קכ"ט, ב. קנ"ו, א. תענית כ"ט, א ואילך. שו"ע יו"ד סקע"ט ס"ב. זח"ג נח, סע"א ואילך. רל"ד, א. שם רע"מ רפ"א, ב. ועוד.

לכאורה, שהמדובר בקביעת סדר בטבע הבריאה, ובל' השל"ה „עשה .. מעשה וברא בריאתו“.

(16) ראה בנדוד"ד – ס' חסידים ס"ו, טו, רל (ושם: ואם אדם רואה כו.). הובא במג"א או"ח ר"ס תקפ. באר היטב שם שתקע"א וסוק"א.

(17) פרש"י ר"פ מקץ. ויגש מז, י. וארא ז, יז. סוטה יג, א ד"ה כדי. ועוד. – ודוחק לתרץ דכאשר ישראל עושין רצונו של הקב"ה עושה הקב"ה נס ומביא עננים כו'.

(18) מקומות שנשמנו לעיל הערה 2.

במיוחד על העדר הזהירות בארבעה דברים אלו – והפשט במה שאמרו „עושיין רצונו של מקום” הוא, שבני ישראל אינם עוברים על דברים אלו וממילא אינם ראויים לעונש – למה „יחתו הגוים”, גם אלו שאינם עוברי רצונו?

ו. הביאור בזה:

פעולתו והשפעתו של „מזל” בזמנים קבועים היא (לא רק בנוגע לשכר ועונש, אלא גם) בנוגע להנהגת בני אדם – שה„מזל” גורם שתהיה להם נטיה להנהגות ומעשים מסוימים (לטובה או כו’); ולדוגמא: „אין אדם לומד רוב חכמתו אלא בלילה”²⁵, שאין פירושו שאי אפשר להצליח בלימוד התורה ביום²⁶, כי אם שהלילה הוא זמן מסוגל להצלחה בתורה יותר מהיום, שבו יש צורך ביגיעה יתירה על־מנת להגיע להצלחה.

ועל־דרך־זה הוא גם בנוגע למאמר חז”ל בשבת, „האי מאן כו’ יהי כו’”, שטבע ותכונות האדם תלויים (במזל ש)בזמן שנולד בו –

אין פירוש הדבר שהמזל משפיע באופן הכרחי על הנהגתו של מי שנולד בזמן זה – שהרי „רשות לכל אדם נתונה” להיות צדיק או להיפך²⁷, ואין מקום לכך ש„תולדתו תמשוך אותו לדבר שאי אפשר לזוז ממנו”²⁸ – אלא, שהמזל שבזמן זה מוליד באדם

מענישים מלמעלה (יותר) על „ארבעה דברים” אלו;

ומהאי טעמא „בעשותכם רצון הקב”ה אין אתם צריכים לידאג מן הפורענות”²² – כי אז אין כל עילה להעניש.

ועפ”ז אין כל מקום להקשות מכך שליקוי החמה והלבנה מוכרח להתרחש בזמנים קבועים מצד חוקי הטבע – כי הליקוי אינו תוצאה ממעשה בני אדם; אין הוא אלא סימן לעת פורענות שבה מענישים מלמעלה במיוחד על ארבעה דברים אלו. אולם זמנים אלו (של מזל רע כו’) ביחד עם ה„סימנים” שבהם אכן נקבעו מלכתחילה באופן זה בטבע וסדר הבריאה [על־דרך הזמנים שנמנו בגמרא שבת²³ – „האי מאן ד(נולד) בחד כו’ יהי כו’” ועוד].

ה. אמנם, עדיין דרוש הסבר:

בגמרא²⁴ חילקו בין ישראל לעובדי כוכבים – „בזמן שישראל עושיין רצונו של מקום אין מתיראין מכל אלו . . ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה עובדי כוכבים יחתו ואין ישראל יחתו” – ומזה מובן, שבאותו אופן ומצב שבו בני ישראל „אל יחתו” (כאשר „עושיין רצונו של מקום”) – הגויים „יחתו”;

וצריך להבין: כיון ש„סימן רע” פירושו זמן שבו מענישים מלמעלה

(25) הל’ ת”ת לרמב”ם פ”ג הי”ג. לאדה”ז – פ”ד ס”ח.

(26) שלכן „מצוה ללמוד ביום ובלילה” (הל’ ת”ת שם).

(27) רמב”ם הל’ תשובה רפ”ה.

(28) שם ה”ד.

(22) פרש”י שהובא בתחלת השיחה. וראה סוכה, תוספתא ופדר”א שם. לקמן הערה 40.

(23) קנו, א.

(24) סוכה שם. ועד”ז במקומות שהובאו לעיל

הערה 22.

חובה, ולפיכך יש להזהר ביום זה בדברים מסוימים (כגון, לדוגמא, „אין מתחילין בב' וד“³³ וכיוצא בזה), אבל אין זה דבר המוכרח;

ולכן הדין „אין מתחילין בב' ובד“ נאמר רק בזמן שאין זה בסתירה לכלל „אין מעבירין על המצות“³⁴; ובנוסף לכך – באם רק תהיה ההשתדלות הנכונה, יהיה אפשר להצליח אפילו ביום חייב וכו“³⁵.

ז. עפ”י יש לומר, שהפשט במאמר „כשהמאורות לוקין סימן רע הוא לעולם“ הוא [לא רק שזהו זמן של פורענות המיועד להעניש על הנהגה בלתי רצויה, אלא] שזהו זמן שבו מתעוררת בנפש האדם בטבע (באופן מיוחד) נטיה ומשיכה להנהגה לא טובה; אבל אין זה באופן שמכריח אותו להנהגה כזו, שכן בכחו להתגבר על נטיות אלו.

[ועפ”י מדויקת הלשון במשל³⁶ שהובא בגמרא לענין ליקוי החמה: „מלך בשר ודם שעשה סעודה לעבדיו והניח פנס לפנייהם כעס עליהם ואמר לעבדו טול פנס מפניהם כו“]. כלומר, קיום „טול פנס כו“ (אינו ע”י המלך עצמו, אלא) הוא ע”י „עבדו“ – לפי שהליקוי והסימן הרע של זמן זה הוא

„נטיה קצת“²⁹ לדבר מסוים, אבל ע”י יגיעה ביכלתו להתגבר בהנהגתו על טבע זה ואפילו לשנותו ולהפכו.

על־דרך המבואר (בארוכה) בשמונה פרקים להרמב”ם³⁰, ש„אי אפשר שיוולד האדם וכו’ בטבע בעל מעלה ולא בעל חסרון“ כי אם רק „בטבע מוכן למעלה או לחסרון“, ולכן אין הטבע מכריח את בחירת האדם;

אלא שהחילוק בין בני האדם הוא: מי שהנו „בטבע מוכן למעלה“, צריך להתייגע פחות על בחירתו להיות בעל מעלה, לפי שטבעו מסייע לו בכך (אך מכל מקום יש בידו בחירה חפשית להיות ההיפך מבעל מעלה); משא”כ מי שהוא „מוכן לחסרון“ צריך להתייגע יותר על־מנת להיות בעל מעלה (ולאידך, דבר זה גופא מוכיח שניתנו לו כוחות גדולים יותר מאשר לזה ש„בטבע מוכן למעלה“, שהרי – „לפום גמלא שיחנא“³¹) –

ועל־דרך־זה הוא בנוגע לתכונות המסוימות הבאות מצד (מזל) הזמן שנוולד בו האדם: אע”פ שלשון הגמרא היא „האי מאן כו’ יהי כו“³², אין פירוש הדבר שהאדם מוכרח בזה, אלא שהוא זקוק ליתר התגברות ויגיעה על־מנת להתגבר על טבע זה.

[ובדוגמא לזה הוא בנוגע לכל זמן שעליו נאמר שהוא „יום חייב“³² וכיוצא בזה, שפירוש הדבר אינו אלא שבזמן זה עלול יותר להיות ענין של

33 יו”ד שם. רע”מ שם. וראה שם רעג, א.

רלד, א. שבת ככט, ב.

34 ראה ס’ חסידים ס” נט, וראה רע”מ שם רעג, א. ולהעיר משו”ע אדה”ז או”ח סתנ”ה סט”ר”טז.

35 ראה רש”י בא יוד, יוד. וראה בארוכה מאמר שני המאורות שם.

36 ובערוך לנר שם מפרש ד„עבדו“ קאי על הלבנה שמונע אור הפנס (השמש) מעבדיו (יושבי הארץ).

29 לח”מ שם.

30 רפ”ח. וראה גם עקידה שער כב ושער

כו.

31 סוטה יג, ב. וש”נ.

32 תענית שם.

של מקום³⁹ – הרי הם למעלה מן הטבע (ואפילו מן הטבע ד,אותות השמים), ועל כן – „אין מתיראין מכל אלו“:

לא זו בלבד שביכלתם להתגבר על הטבע (ע"י יגיעה והשתדלות לבטל טבע זה), אלא שמלכתחילה אין הם מתחשבים ב„אותות השמים“ – והם „מתחילין בב' ובד'" (וכיוצא בזה), ומזה הם מתעלים למצב נעלה יותר – שאין צורך להתחשב בהנהגת הטבע בכלל⁴⁰, כי הנהגת הקב"ה עם צדיקים⁴¹ (ועמך כולם צדיקים⁴²) היא הנהגה נסית גלויה שלמעלה מן הטבע.

(משיחת ש"פ שלח תשל"ה)

39) כידוע (חדא"ג מהרש"א ברכות לה, ב. אר"ת לה"מ נג, ד. לקו"ת שלח מב, ג. ועוד) דעושי רצונו של מקום הוא ע"י העבודה ד,בכל דאין, למעלה ממדידה והגבלה.

40) ע"פ המבואר בפנים יומתק לשון ר' יונתן במכילתא שם „אלו ואלו נתנו לגויס" (ולא הזכיר „עושי רצונו כו" – כפשוטו לשון הכתוב „ומאותות השמים אל תחתו" ולא נזכר כל תנאי*) – כי לבני" אחד צדיק ואחד רשע יש שתי נשמות (תניא פ"א) ועל נשמה האחת דכאו"א עלי" נאמר חלק הוי" עמו (אגה"ת פ"ה), גם כשאין עושי רש"מ הם חלק דשם הוי" שלמעלה מהטבע.

41) ע"ד רחב"ד (ברכות לג, א). וע"ד שצ"ג מותר להתגרות כו' (ברכות ז, ב. מגילה ו, ב).

42) ישע"י ס, כא.

(* אבל ראה רש"י שם).

ענין שמצד הטבע (עבדו של מלך) בלבד].

ופירוש הלשון „בשביל ארבעה דברים חמה לוקה כו" [אינו שליקוי המאורות הוא בגלל ההנהגה הלא-טובה בפועל, בארבעה דברים אלו, אלא], שכיון שבזמן זה יש נטיה ומשיכה ל„ארבעה דברים" אלו – אזי המאורות לוקין כו'.

ח. ע"פ הנ"ל יובן גם החידוש בכך שדוקא על בני ישראל נאמר „אל תחתו", משא"כ על עובדי כוכבים:

אע"פ שגם עכו"ם יכולים להתגבר על נטיותיהם הטבעיות וכו' הנגרמות ע"י הזמן, ולנהוג כדבעי (שכן, אף שאין בידם ענין הבחירה³⁷ לאמיתו, מכל מקום אין הם נענשים אלא אם כן חוטאים „מעצמן"³⁸) – בכל זאת, מאחר שהם נתונים לשליטת הנהגת הטבע, יש להם צורך בהשתדלות ויגיעה גדולה כו' עלימנת לבטל טבע זה, ולפיכך – „יחנתו הגוים מהמה": הם יראים מפני הנטיות שמצד הטבע.

משא"כ ישראל, כאשר יש בידם הוספה בעבודת ה', למעלה מהמדידות וההגבלות של טבעם – „עושי רצונו

37) שהיא רק בבני" (מצד מעלת נשמתם) – כמובן מלקו"ת אמור לת, ב. ועוד.

38) עיין רמב"ם הל' תשובה פ"ו ה"ג. שמונה פרקים שם (בהמשך הפרק).

